

Станіслав Оріховський останнім часом дедалі частіше розглядається як письменник український: *Наливайко Д. С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури. К., 1984. С. 161—185; *Сас П. М.* Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Оріховського // Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. праць. К., 1991. С. 34—46.

Це — один з проявів певної тенденції поширювати коло авторів давньої української літератури за рахунок літератур сусідніх народів, про яку вже доводилося писати (РЛ. 1986. № 7. С. 69—70). Саме тому зроблений Грушевським огляд творчості С. Оріховського звучить у наш час дуже актуально. По-перше, історик чітко і, на наш погляд, справедливо вирішує питання про національну позицію Оріховського, зазначаючи, зокрема, його «твердий „руський“ патріотизм (в розумінні провінціальним, а не національним!)». По-друге, Грушевський не приховує і не затушовує, як це роблять сучасні дослідники, ні величезного значення творчої спадщини письменника саме для польської літератури, ні обставин його боротьби проти целібату, ні його знов-таки твердого католицького консерватизму в останні роки життя, коли Оріховський, який, до речі, рядка не написав українською мовою, перейшов із загальноєвропейської латинської на мову польську.

Такий тверезий — а в Грушевського, як ще побачимо, і конструктивний — погляд на діяльність Оріховського дуже потрібний нам тепер, коли студент в університетському підручнику знаходить, наприклад, такі твердження: Оріховський «ратував за розумне об'єднання церков, яке б не допустило володарювання хижого Риму. Тому його можна вважати одним з перших українських полемістів XVI ст., за що його високо цінували деякі полемісти XVII ст., зокрема Захарія Копистенський» (*Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література /За ред. М. С. Грицай. 2-ге вид., перероб. і доп. К., 1989. С. 109—110). Оскільки ж цей фрагмент передує оглядові полемічної літератури XVI—XVII ст., студент і не зрозуміє, що Оріховський у головному пункті цієї полеміки стояв би — якщо б дожив до унії — на боці Петра Скарги та Іпатія Потія. Що ж до похвали Оріховському з боку Захарії Копистенського, то він, як легко переконалися, сприймає «каноніка премьского» як інонаціонального прибічника української справи, бо називає його «старим правдолюбцем ляхом» і «польським духовним».

Знайдений З. Целіховським «діалог римського ксьондза з руським попом» тепер, справді, вважають твором анонімним і М. Рею не атрибутують.

Реформаційні ідеї між українцями: полеміка з євангелістською й католицькою критикою

Згадані Грушевським «московські проповідники раціоналістичних поглядів», що діяли в 70-ті роки XVI ст. на Волині, останніми десятиріччями привертала пильну увагу російських дослідників: *Будовниц І. У.* Русская публицистика XVI века. М.; Л., 1947. С. 270—279; *Зимин А. А.* И. С. Пересветов и его современники. М., 1958. С. 182—214; *Клибанов А. И.* Реформационные движения в России в XIV—I-ой пол. XVI в. М., 1960.

«Звісний Ісайя Кам'янчанин» — ієродиякон (світське ім'я Яким), родом з Кам'янця. 1561 р. приїхав до Москви з дорученням від Остафія Воловича і Григорія Ходкевича добути давні слов'янські рукописи для надрукування в Литві й Україні. Зробив донос на митрополита Кизичинського Іоасафа, що привіз до Москви грамоту від патріарха Константинопольського. Йшлося про те, що Іоасаф цідував у Вільні хрест королеві. У свою чергу, митрополит звинуватив Ісайю у ересі, що викликало його заслання до

Вологди, потім до Ростова. Р. Г. Скринников, найбільший шпигуноман серед сучасних російських істориків, висловлює підозру в тому, що Ісаїя був просто литовським шпигуном таку ж безглузду, як і ідентичне його звичування на адресу Андрія Курбського.

Постать Ісаї та твори його, «Плач» і «Скарга», написані в Ростові, привернули увагу дослідників після того, як Е. Кінан, відкривши подібність кількох місць у цих творах до Першого послання Андрія Курбського до Івана IV, написаного 1564 р., після втечі, справив наукову сенсацію: спробував довести фальшованість усього славнозвісного листування князя Андрія з тираном (*Keenan E. L. The Kurb kij Groznij Aproclypha Cambridge, Mass., 1971*).

Монографія Е. Кінана викликала гучну полеміку, в якій взяли участь славісти як російські, так і із інших країн.

Симон Будный (бл. 1530—1593) — видатний білоруський і польський діяч Реформації, кальвініст, пізніше антитринітарій. Видавничу та літературну діяльність цього просвітника останніми часами почали активно вивчати білоруські історики культури: *Голеченко Г. Я. Русские первопечатники и Симон Будный // Книга. Исследования и материалы. М., 1965. Сб. 10. С. 150—161; Подокиш С. А. Скорина и Будный. Очерк философских взглядов. Минск, 1974; Парцкі Я. І. Сымон Будны. Мінск, 1975.*

«Московські емігранти-друкарі, Федоров і Мстиславець», не зацікавили, як бачимо, автора «Історії української літератури». А втім, дослідження українських учених, присвячені діяльності Івана Федоровича (так його називали в Україні), виявили і вплив на його острозькі та львівські видання українського мистецтва XVI ст., і важливий внесок його в розвиток книжної культури України як видавця, письменника і редактора біблійних текстів (*Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. Львів, 1974. С. 19—79; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. 2-ге вид., перероб. і доп. Львів, 1983*).

Російський емігрант князь *Андрій Михайлович Курбський* (бл. 1528—1583) прислужився українській літературі не «лише класичним оповіданням... про наших шляхетських вільнодумців». Взагалі його вже настав час розглядати — як це, зрештою, і робить тут Грушевський — серед діячів не тільки російської, а й української культури. Д. Чижевський свого часу принагідно звернув увагу на те, що в Курбського «переклади навіть мовно стоять під впливом литовсько-руського оточення» (*Чижевський Дм. Історія української літератури. Прага, 1942. Кн. 2. IV: Ренесанс та реформація. V: Барок. С. 8. Учений продовжив таким чином видання після смерті автора першої «книжки» (1941) М. Гнатишака*). Проте і в його оригінальному творі, славнозвісній «Історії про великого князя Московського», російські дослідники традиційно знаходять «полонізми», які також традиційно пояснюють тим, що князь Андрій своєю «Історією...» намагався дискредитувати царя Івана як претендента на польський трон під час безкоролів'я 1573 р.: звертаючись до польських магнатів, мовляв, автор хотів, щоб вони його зрозуміли. Але чи до польських магнатів він звертався? Якщо саме таким був адресат його твору, викладеного — за винятком згаданих «полонізмів» — вишуканою церковнослов'янською мовою, то «Історію...» в такому разі довелось б перекласти, як казав сам князь, «польською барбарією» та віддати до друкарні. Автор не зробив ні першого, ні другого, бо звертався до українського православного магнатства і православної шляхти, з якими, до речі, переважно і спілкувався під час свого майже двадцятирічного перебування на Волині. А рекомі «полонізми» або ж здавна були притаманні українській мові («той», «сподевался», «мурованое», «позычающе» та ін.), або ж були органічні в тій штучній україно-

білоруській книжній мові, що виконувала тоді в Україні функцію літературної («блаженство», «мѣста» в значенні «міста», «гетман», «шляхта», «вязней» та ін.). Ці спостереження дають можливість поставити питання про причетність «Історії...» до української літератури.

Уривок з трактату «Списаніє против люторов» передруковано В. П. Колосовою за виданням А. Попова: Укр. література XIV—XVI... С. 194—198, 546.

Автор «славного трактату» Петро Скарга (1536—1612) був одним з найталановитіших письменників давньої Польщі. Цей блискучий стиліст творив як сучасниками насамперед як проповідник та агіограф. Грунтовно дослідивши свого часу українські переклади «Житій святих» П. Скарги, М. К. Гудзій зробив цінні спостереження і над впливом його на стиль українського проповідництва XVII ст.: *Гудзій Н. К.* Переводи «Żywotów Świętych» Петра Скарги в юго-западної Руси. К., 1917. С. 6—8.

«Протипапський памфлет» про Петра Гугнівого і «папіссу» став темою спеціальної статті, автор котрої спробував розшукати «фольклорні джерела твору»: *Яременко П. К.* До питання про українсько-слов'янські літературні взаємини у XVI ст. (Український антикатолицький памфлет кінця XVI ст. «Слово... о папах блудных, Петре Гугнивом, и яко жонка нечистая папою бысть») // Філологічний збірник. К., 1958. С. 203—210.

Новітє перевидавання частини цього памфлету В. П. Колосовою за виданням А. Попова: Укр. література XIV—XVI... С. 192—193, 546.

У тексті розділу вимагають «прояснення» такі посилання: Сочинения князя Курбского / Изд. Г. З. Кунцевича. СПб., 1914. Т. 1. Сочинения оригинальные (Русская историческая библиотека. Т. 31); *Драгоманов М. П.* Передне слово // Громада. Женева, 1878. С. 6—8; передруковано: *Драгоманов М. П.* Вибране. К., 1991. С. 286—288; К літературної діяльності мниха Кам'яничина Исаяи / Сообщениє Д. И. Абрамовича. СПб., 1913 (Памятники древней письменности и искусства. № 181); *Петров Н. И.* Западнорусские полемические сочинения XVI века // Труды Киев. духовной академии. 1894. № 2. С. 154—186; Списаніє против люторов в двух редакциях // ППЛ. 1903. Кн. 3. Стб. 47—182; Полемическое сочинение против протестантов (нач. 2-й половины XVI ст.). Против повести нынешних безбожных еретиков, што поведают не молитися ангелом, ни апостолом, ни пречистою Богородици и ни которому светому, и ни всем святым; а ни закона хрестиянского не исповедуют, ни апостольского учения и всех святых святителей и преподобных отец, и уставы законныя отлагают // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волянском генерал-губернаторе. К., 1914. Ч. 1. Т. 8. Вып. 1. С. 3—44; Послание до латин из их же книг 1582 года // ППЛ. 1903. Кн. 3. Стб. 1123—1148, 1305—1308.

Початок нової літератури. Герасим Смотрицький і Василь Острозький

На кількох сторінках, присвячених Герасимові Смотрицькому-прозаїку, Грушевський створює колоритний образ «українського Рабле» — і це порівняння дуже влучне, бо йдеться не лише про певні паралелі в стилі «медонського кюре» і ректора острозької школи, а й про справді близькі риси світогляду і життєвої вдачі. Мабуть, не треба пояснювати, що мова не про самих письменників, а про ті образи оповідачів, що їх вони пропонують читачам у своїх творах. Оскільки ж стиль «веселої балаканини», введений у друковану літературу Герасимом Смотрицьким, уже знайомий читачеві з розгляду листа Філона Кміти Чорнобильського (т. 5, ч. 1), вини-